

Intervju Sodobnosti: Jože Javoršek

Včasih, še pred leti, si bil strasten polemik, potem si se potihlo, skoraj neopazno umaknil s časopisnih strani. Literarni zgodovinarji, tvoji prihodnji biografi, bodo hoteli odkriti razlog za ta umik – bi jim hotel že vnaprej vsaj malo pomagati? Je bil prelom in so bili razlogi zanj ali je šlo samo za navadno človeško utrujenost?

Polemike sem začel pisati po letu 1968 (po smrti svojega sina Svi-ta). Glavni razlog je bil v spoznanju, da je bila ta smrt – kot smrt marsikate-rega mladega Slovence v tistih časih – del krize, ki so jo povzročili nekateri slovenski intelektualci. Taras Kermauner je v svojih znamenitih samoobtož-bah v *Dnevniku* del krivde že prevzel nase, ostali so ali mrtvi ali pa bodo še naprej molčali, ker so jim tuje moralne katarze. Polemik pa nisem pisal samo zaradi tega, ker sem prizadeto razmišljal o slovenski družbi, ampak tudi zaradi strahu, da se bo naša družba znašla v neslavnem brezizhodnem položaju, kar se je tudi zgodilo.

Po letu 1948 smo v socialističnem svetu veljali za heretike, kot heretiki smo v zapletenih okoliščinah začeli z demokratično prenovo socializma. Prav Slovenci smo bili tisti, ki smo ponudili v okviru socializma izvirne možnosti demokratičnega življenja. V marsičem smo se približali idealom, ki jih je zagovarjal francoski personalizem. Zato je bil naš model socializma dolgo nedosežna sanja italijanskih levih intelektualcev in nekaterih njihovih najboljših komunistov (Berlinguerja). Za naš model so se živo zanimali napredni sociologi, kot so Axelos Kostas, Georges Balandier, Jean-Michel Block, Yvon Bourdet, Jean Duvignaud, Edgar Morin in cela vrsta drugih, zlasti celotna skupina sodelavcev znamenite revije *Arguments*. Raziskati bi

bilo treba, zakaj je propadel in zakaj ni dobil podpore domačih intelektualcev, ko so tuji s tolikšnim upanjem gledali nanj. Ali je kriva zveza komunistov, ki ni iskala in tudi nikdar ni našla skupnega jezika z intelektualci, ali pa so krivi intelektualci, ki iz najrazličnejših razlogov niso mogli razumeti novih možnosti demokracije in so vztrajno silili v meščanske oblike politike. Mogoče je kardeljevsko obliko socializma spodkopal tudi srbski nacionalizem, ki nosi v sebi strupene kali slovenofobije, mogoče vsesplošna pokvarjenost »novega razreda«, vsekakor je pobuda propadla in znašli smo se, kot ugotavlja italijanska *La Repubblica*, na repu socialističnega razvoja za Madžarsko, za ZSSR in Poljsko. Zdaj stojimo pred novimi možnostmi: spet smo Slovenci na čelu demokratičnega razvoja v Jugoslaviji, vprašanje pa je, kakšne ovire nam bodo postavljali z vseh koncev in krajev in kako jih bomo premagovali.

Razvoj Slovenije sem zmeraj gledal z očmi Evropejca in svojih evropskih prijateljev, v polemikah sem skušal uveljaviti ne samo svoje, ampak tudi njihove misli. Če pa se zadnje čase nisem pojavljal v vsakdanjih bojih, so me k temu nagnili osebni razlogi. Svoje delo sem iz dnevničarstva premaknil na druga literarna področja.

Bil si zelo blizu, v dveh različnih obdobjih, dvema velikima Slovencema, Kocbeku in Vidmarju. Znano je, da je tvoj razhod s Kocbekom pri marsikom deloval skoraj kot škandalozno dejanje. Kocbek je že nekaj let mrtev, Vidmar pa tudi ne posega več v slovensko literarno, politično in nacionalno življenje. – Kako bi ju ocenil, če bi, recimo, moral napisati o enem in drugem kratko oznako za enciklopedijo, leksikon?

Mislim, da je bila nenavadna sreča mojega življenja, da sem bil najprej sekretar Edvarda Kocbeka, nato pa Josipa Vidmarja. Biti sekretar pomeni, da si svojemu predstojniku popolnoma podrejen, kar pa jaz zaradi svoje narave nikakor nisem mogel biti. Zato sva se s Kocbekom razšla že po Dolomitski izjavi in se čedalje bolj razhajala po vojni, dokler se leta 1963 nisva dokončno sprla. Slovenski malomeščani so seveda moj spor s Kocbekom ocenjevali z najrazličnejšimi negativnimi merili, jaz pa sem imel veliko razlogov, da svojega ravnanja nisem komentiral. Poudariti pa moram, da sem Kocbeka »napadel« šele leta 1969, ko je bil že Prešernov nagradjenec, ko so ga spet tiskali in je bil kot literat spet uradno priznan.

Z Vidmarjem je bilo drugače. Od začetka smo bili vsi trije (Vidmar, Kocbek in jaz) prijatelji. Moje prijateljstvo z Vidmarjem pa se je poglobilo, ko me je po prihodu iz zapora zaščitil in me kljub vsem ugovorom oblastnikov končno vzel v službo. Vendar se tudi z Vidmarjem nisem razumel. Najbrž ni človeka na svetu, s katerim bi se bolj prepiral kakor z njim. Razločki med nama so bili v različni izobrazbi: on je bil klasik z nemško-rusko orientacijo, jaz pa učenec Sorbone in strasten občudovalec nadrealizma in vseh modernih evropskih tokov. Vidmarja pa sem zmeraj občudoval kot edinstvenega slovenskega ustvarjalca in mu z vsemi silami pomagal pri njegovem delu. Kljub temeljnim različnostim se najino sožitje nikdar ni skalilo, Vidmar je pustil meni moj svet, jaz pa njemu njegovega. Njegova svobodna širokosrčnost je bila v velikem nasprotju s Kocbekovo ozkosrčno strogostjo, ki je terjala popolno privrženost.

Če pa bi moral napisati kratko oznako o enem in drugem, bi najbrž napisal takole: Josip Vidmar je evropski humanist racionalistične smeri, kar se kaže v vsem njegovem kritičnem delu in esejističnem pisanju. Zaradi

svojega doslednega racionalizma nikdar ni podlegel kakršni koli kulturni bolezni province, zato je slovensko kritiko povzdignil na evropsko raven, v esejih pa dokazal izjemno razgledanost in globino. Čeprav je bil brez političnih ambicij, je odigral v slovenskem javnem življenju vlogo, kakršno doslej še ni noben slovenski pisatelj. – Edvard Kocbek je personalist francoške šole, v vsem njegovem delu se prepleta krščanstvo z eksistencializmom. Njegova iracionalna narava mu je navdihovala imenitne eseje in dnevniške zapise, razširil je meje slovenske poezije v doslej neznane globine. Bil je neke vrste »prerok«, v sebi je čutil poslanstvo duhovnega in političnega vodje, kar pa ga je privedlo v nasprotja z okolico.

Obstaja misel, tudi meni zelo blizu, da tadva moža preprosto nista mogla koeksistirati na istem prostoru in v istem času. Sta bila ta prostor in čas na Slovenskem preveč enoznačna, ideološko in politično ekskluzivna, preveč slovenska v klasičnem pomenu besede? Bi bil odnos med njima in njun vpliv na slovensko javno življenje kaj drugačen, če bi se soočala danes, v ozračju nadsorske in politične strpnosti, ko si celó Cerkev in partija nista več v laseh?

Kdor bi hotel utemeljeno odgovoriti na to vprašanje, bi moral najprej preučiti, s kakšnim spoštovanjem in celó nežnostjo je pisal Kocbek o Vidmarju v *Tovarišiji* in *Listini*. Ves partizanski čas sem od blizu spremljal njuno tiho zavezništvo (Kocbek bi dejal zarotništvo), ki je imelo na moralne vrednote osvobodilnega gibanja globok vpliv. V najbolj kočljivih trenutkih sta se posvetovala, čeprav sta drug za drugega natanko vedela, da sta si nazorsko in značajsko docela različna. Družil pa ju je evropski humanizem, tisti, ki je slovenske kulturne delavce pognal v vstajo in v osvobodilni boj.

Po vojni pa so se stvari spremenile. Kocbeka so takoj dobili v roke izraziti nasprotniki sleherne vizije socializma, zlasti tiste, ki je prihajala iz slovenskih glav. Z neverjetno zagnanostjo in spretnostjo so počasi, a dosledno rušili njegovo »partizansko moralo« in z neprikritim zadovoljstvom dosegli, da se je razšel s svojo nekdanjo tovarišijo. Jaz sem se dolgo trudil, da bi vzpostavil med Kocbekom in Vidmarjem tudi po *Strahu in pogumu* podobno razmerje, kakršno je bilo med njima na Kamenjaku in pozneje na Rogu, ker sem videl v njunem sodelovanju Kocbekovo rešitev in hkrati možnost njunega skupnega vplivanja na destalinizacijo na Slovenskem in v Jugoslaviji. Ampak Kocbeka ni bilo mogoče premakniti. Tudi pri Josipu Vidmarju se je marsikaj spremenilo. Po napadu Informbiroja na Jugoslavijo je postal član partije, kar sicer njega ni notranje predruščilo, vendar je imel občutek, da se mora zaradi zgodovinskih nalog naše tedanje družbe solidarizirati z njo v vsakem pogledu.

Danes so družbeno politične razmere res drugačne kot tik po informbiroju, vendar sem prepričan, da se Vidmar in Kocbek ne bi več zblížala.

Čisto intimno vprašanje: kaj pomeni tako dolgo in včasih usodno živeti v neposredni bližini velikih – je to življenje v senci ali v poudarjeni svetlobi?

V tem vprašanju mi ni všeč beseda »senca«. Nikdar nisem imel občutka, da bi živel v čigavršnji koli že »senci«. S Kocbekom me je družilo dragoceno prijateljstvo. To »dragocenost« bi mogoče najbolj natančno izrazil z odlomkom iz pisma, ki mi ga je pisal Matej Bor 13. IV. 1988. Takole piše: »Kar se mene tiče, ne bom nikoli pozabil, s kakšnim spoštovanjem, več, občudovanjem je govoril o Tebi Krištof (Bor ima v mislih Edvarda

Kardelja) v zvezi s Kocbekom. Ne le enkrat. Povedal je, da Ti je šlo za glavo, pa da nisi niti z besedico izdal, da si delal, kar si delal, po Kocbekovih navodilih. Vse si prevzel nase, Kocbek je sedel kot član IO OF zraven in molčal. Baje Te ni vzel v zagovor, temveč pustil, da se znajdeš, kakor veš in znaš.« To je bilo tik po Dolomitski izjavi v maju 1943. Če bi se takrat branil – in branil bi se lahko učinkovito – bi najbrž nastal v osvobodilnem gibanju hud razkol oziroma bi se Kocbekovo osvobodilno poslanstvo po vsej verjetnosti tragično pretrgalo. Tako si je ohranil svojo senco.

Sicer pa nisem živel zgolj v Vidmarjevi poudarjeni svetlobi in Kocbekovi senci. Živel sem v neposredni bližini vseh velikih osebnosti NOB, po osvoboditvi pa sem se prijateljsko zvezal s celo vrsto odličnih piscev, znanstvenikov in mislecev svetovnega slovesa. Jasno je, da izjemne osebnosti nujno terjajo v zvezah, ki jih gojiš z njimi, višjo koncentracijo duha in zvišano umsko spretnost. Moram reči, da nikdar nisem imel ob nikomer občutka manjvrednosti. Če se že nisem počutil z njim »na isti valovni dolžini«, sem se pač vadil v rodovitnem soočenju, kar me je večkrat krepko obrusilo.

Veljaš za svetovljana, veliko si potoval in še potuješ, spoznal si veliko pomembnih ljudi, pa vendar: obstaja vtis, kot da si v družbi prej sramežljiv kot sproščen, kolikor sploh še zahajaš vanjo, hočem reči: velja to samo za slovensko družbo, za slovenski literarni in kulturni »publikum« v Cankarjevem, pa tudi v nevtralnem smislu?

Čeprav sem na življenje in smrt povezan s slovenstvom, se v slovenski družbi, žal, ne počutim dobro. Na svetu so zelo različne družbe, razločki med njimi so v stopnji razvitosti. Družbena razvitost evropskega zahodnega sveta se je oblikovala nekaj stoletij, preden je dosegla stopnjo kultiviranih medčloveških odnosov. Slovenska družba pa se še nikakor ni razvila. Bojim se je. Bojazen se je zalezla v moje kosti že med narodnoosvobodilnim bojem, kjer sem bil iz mnogoterih razlogov črna ovca, ki je bila v stalni smrtni nevarnosti. Natančno sem jo čutil. Pozneje so mi povedali, da so bili moji občutki pravilni. Moj najstrašnejši greh je bil v tem, da sem po Kidričevem nalogu po katastrofalni roški ofenzivi organiziral krščansko socialistično gibanje na Dolenjskem, ki pa se je pretirano razrastlo in so mu morali zato z Dolomitsko izjavo prističi peruti. Moj drugi greh je bil, da sem kot član kontrolne komisije IOOF odkrival »leve ekscese«, kar mi je nakopalo smrtno sovraštvo partizanskih »vojvod«. Leta 1948. so me strpali v zapor, kjer sem doživljal tako neskončna poniževanja, da jih čas nikdar ne bo zbrisal iz moje psihe. Po štirih letih zopora sem nato devet let iskal zaposlitev. To iskanje je bilo sramotno in poniževalno do skrajnosti, zlasti zato, ker se je gnili oportunizem slovenske uradne inteligence izkazal v vsej svoji oholosti. V slovensko literaturo sem uvažal evropske tokove (zlasti v gledališču), od tega pa nisem užival sadov, ker so moje ideje pobrali z velikim uspehom drugi, ki so imeli prijateljsko in družbeno zaščito. Prvi sem spregovoril o krivičnosti dachauskih procesov in krivični justici nasploh, a sem o tem spregovoril prezgodaj. Leta dolgo za menoj so drugi z velikim moralnim in vsesplošnim uspehom izpeljali mojo pobudo. – Ko pa sem navsezadnje svoje življenje približno uredil in verjel, da bom poslej srečen, se mi je zgodila nepopravljiva osebna nesreča. Nobenega razloga torej nimam, da bi se v tej družbi počutil dobro, čeprav se nikakor ne prištevam med zagrenjence ali črnoglede ljudomrznike.

Ko te poslušam in skušam razumeti tudi in predvsem s te plati, mi prihaja na misel verz, ki sem ga napisal pred davnimi leti: »Razočaranje je naše bistvo, ne slabost«. Vendar si moram priznati, da taka drža ni zmerom uporabna, vem, da se nam dogajajo stvari, prek katerih preprosto ne moreš. Te je v zadnjem času oplazilo kaj takega? Naj ti takoj priznam, zakaj rinem vate v tem smislu: V spominu mi je, da si ob izidu Kavčičevega Dnevnika in spominov precej prizadeto reagiral v Mladini, vendar, tako se mi je zdelo, vsega ozadja nisi razkril...

V pravno urejenih kulturnih družbah velja nenapisani zakon, da javni delavec (pisatelj, politik itd.) tisti del svoje zapuščine, ki je v kakršni koli smeri kočljiv, »zaklene« za javnost, preden se poslovi od sveta. Nekateri naroče, da smejo njihove spise objaviti trideset let po smrti, nekateri se niti s tridesetimi ne zadovoljujejo, ampak jih terjajo petdeset. Gre za splošno veljavno moralno resnico, da ima mrtvec pred živimi prednost, ker ga zaradi njegovega pisanja nihče ne more klicati na odgovornost, nihče postaviti pred sodišče, nihče z njim osebno obračunati. Če pa tega sam ni hotel ali mogel storiti, morajo ta zakon namesto njega izpolniti drugi in mu preprečiti, da bi izpod mrtvaškega prta škilil v tiste, ki jih je opljuval, obrcal, ponečedel. Tega namreč visoko moralni ljudje po smrti ne počno. Ker vedo, da so se s smrtjo izognili odgovornosti, čakajo rajši na čas, ko bodo tudi njihovi neljubi vrstniki pomrli. Takrat naj svet šele zve, kaj so si o svojih sodobnikih mislili, pravni obračuni namreč ne pridejo več v poštev.

Tako je bilo stališče vseh pomembnih duhov. Tako je bilo stališče Miroslava Krleže, ki je o svojih sodobnikih najbrž vedel več kot marsikdo drugi in bi bila njegova pričevanja poslastica za vso Jugoslavijo in za ves socialistični svet, pa jih je vendar vélel zakleniti pred javnostjo, dokler za njihovo objavo ne bodo nastopila moralno čista razmerja.

Stane Kavčič in njegovi krvni in duhovni dediči so ravnali drugače. Z javno objavo *Dnevnika in spominov* so se očitno hoteli maščevati zaradi odstavitve in prezgodnje upokojitve politika, ki je nekoč samozavestno vladal na Slovenskem.

Tudi sicer je knjiga Staneta Kavčičeva z moralnih vidikov kočljiva. – V življenju sem imel edinstveno priložnost preučevati obnašanje odstavljenih politikov, razočaranih partizanov ali drugih prizadetih »sopotnikov« revolucije. V obdobju, ko so se ti ljudje nenadoma znašli brez oblasti ali drugih izrazitih, privilegiranih možnosti uveljavljanja, so začeli spreminjati svojo naravo. Najprej so postopoma zanikovali vse, na kar so še pred nedavnim prisegali in v imenu česar so vladali. Začeli so sovražiti sistem, ki jih je izvrigel, predvsem pa nosilce sistema, najbolj seveda tiste, ki so v tem sistemu še naprej uveljavljali takó ali drugače svojo osebnost in svoje delo. Začela se je prava pravcata tragikomedija: vse svoje bivše prijatelje, sodelavce, predstojnike, navdihovalce in vse tiste, s katerimi so nekoč trobili v isti rog, so sistematično opljuvali, obrcali in razničili. V svoji odstavljenosti so izgubili sleherno kontrolo nad svojimi čustvi in s tem nad ocenjevanjem dogajanja okoli sebe in v sebi. Imel pa sem priložnost opazovati tudi ljudi, ki jim je družba storila usodne krivice (na primer Prežihovega Voranca, Igorja Torkarja, Vlasta Kopača, itd. ..., pa tudi sam sebe ...) a vendar svojih osnovnih odnosov do socializma niso spremenili. Zakaj? Zato, ker niso bili niti politični stremuhi niti koristolovci. Samo povzpnetiki zapadajo v maščevalnost, klevetanje in izdajstvo.

V tej splošni oznaki moralne podobe Kavčičeve knjige pa moram poudariti neko posebnost, ki se pri Kavčiču pojavlja v izostreni obliki. Kavčič ljudi ne sodi po objektivnih, temveč izključno subjektivnih merilih: tisti, ki je z njim istih misli ali je z njim vsaj prijazen, je deležen vse hvale in včasih skoraj pretiranega čaščenja, tisti, ki se zanj ne zmeni ali ga pozablja, doživlja mrzlo zaničevanje, tisti, ki ga v njegovi odstavljenosti in ponižanju (v katerem je našel najhumanejšo obliko svoje eksistence) spominja njegovih nekdanih nečlovečnosti, pa je kratko malo preklet. Zoper svoje kritike uporablja najrazličnejša negativna sredstva, da bi jih umazal in razvrednotil, s tem pa sam sebe opravičil.

Tak odnos kaže Kavčič tudi do mene. Že od partizanov (iz časov skupnega bivanja na Rogu) me je v skladu s svojo sektaško dušo (in tedanjo partijsko politiko) mrzil in spodkopaval. Ko sem prišel iz zapora, ni mogel prenesti, da sem s svojimi avantgardističnimi kritikami »krojil« tedanjo usodo slovenskega gledališča in je s pritiski na glavnega urednika glavnega glasila SZDL dosegel, da so me vrgli na cesto. Ko je izšla moja knjiga *Kako je mogoče*, v kateri sem prvi javno spregovoril o krivičnosti dachauskih procesov, o krivičnosti povojnega sodstva in drugih »tabu« temah, si je kot predsednik Izvršnega sveta SRS dal prinesiti celotno dokumentacijo moje justične tragedije, da bi jo preučil. Niti s prstom ni mignil zoper v nebo vpijoče krivice, ki si jih je razgrnil pred oči. Sicer pa se kot bivši vojvoda SRS nikdar ni postavil na stran ponižanih in razžaljenih, na stran pravice in resnice. Nešteto strašljivih pričevanj pa govori, da je bil kot šef ideološke komisije CK KPS vsekakor eden največjih Torquemadov v slovenski zgodovini.

Nato pa se je zgodilo nekaj »strašnega«.

V knjigi *Nevarna razmerja* sem napisal, kako mi je ta »humanist« odvzel edini košček kruha, ki sem si ga priboril po svojem prihodu iz aresta. To sem objavil v času, ko je Stane Kavčič že dokaj dolgo živel v samoti, v kateri se je končno srečal s humanizmom. Moj udarec je bil zanj očitno prekrut. Moral se je razbremeniti. Izvleči. Našel je imeniten izhod: čeprav je bil v času, ko me je spravil ob delo, predsednik sindikatov in ni imel nikakršnih zvez z notranjo upravo (kar lažno navaja), izjavlja, da mu je šef Udbe (imena si ni upal zapisati, čeprav ves čas operira z imeni) zaupal, da sem ovajal Vidmarja. In nato zaključuje, da sem »Vidmarja ovajal tajno, Kocbeka pa javno«. Pred slehernim sodiščem bi afero rešili v petih minutah: datumi se ne ujemajo, Kavčič ne govori resnice.

Bomba pa je počila.

V slovenski povojni zgodovini poznamo naslednjo grozljivo igro (k nam je zašla iz Moskve): če komu od »vodilnih« iz kakršnihkoli razlogov nekdo ni bil všeč, ga je kratko malo razglasil za agenta. Za agenta gestapa. Za agenta Angležev. Za agenta Francozov. Za agenta informbiroja. Razglasitev je bila podobna bombi, ki je počila, od poka je marsikdo umrl, marsikdo pa je ostal do smrti ranjen. Ker Ciril Kosmač nekemu srbskemu veljaku ni bil po srcu, ga je veljak razglasil za agenta Intelligence Servicea in Josip Vidmar je pri maršalu Titu na Brdu zastavil svojo glavo za Kosmača, Kosmač pa si kljub temu do konca življenja od te bombe ni opomogel. Ker Dimitriju Ruplu Josip Vidmar nikakor ni po srcu, ga je razglasil za denuncianta. Bomba je počila, Josipa Vidmarja je odneslo iz DSP in PEN kluba (usrana slovenska javnost pa se za enega največjih Slovencev sploh ni

zavzela). Ker sem Kavčiča (upravičeno) napadel, si je izmislil svojo obliko bombe, podobne vsem tistim od leta 1945 dalje, a z novo obliko razstreliva.

Res je, da je Kavčičev Dnevnik pritegnil marsikaterega bralca zaradi podobnih medčloveških obračunov, ki so tudi tebe, kot mnoge druge prizadele, revoltirali, vendar pa velja vsaj tolikšna pozornost tistemu delu Kavčičeve knjige, v katerem avtor razlaga svoje politično, državniško »videnje« Slovenije in Jugoslavije. Ob tem se danes nujno sprašujemo tudi, kaj bi bilo, če bi bila takrat prevladala Kavčičeva misel...

Jaz nisem politik. »Kavčičev čas« sem doživljal čisto po svoje. Gledal sem Kavčiča kot »vojvodo«, kot izrazito romantično osebnost z zanimivimi zgodbami, v katerih so nastopale sirote brez staršev, ugrabljene trnjulčice, divji lovci, živali in gozdovi. Od časa do časa so se dogajale tudi tragedije. Čista romantika. – Njegova težnja pa, da bi posodobil slovensko gospodarstvo in slovensko politiko s tem, da bi ju v prvi vrsti odtrgal od »balkanskih zmešnjav«, je navdajala mene in večino Slovencev z upanjem. In zato mi je bilo neskončno žal – tako kot večini Slovencev – da so ga odstranili. Zdelo se mi je, da so komunisti iz iracionalnih razlogov odrezali kos svojega lastnega telesa ter ga zavrgli. Zakaj so storili to brezumno dejanje, bo najbrž nekoč spregovorila zgodovina.

Kako si razlagaš dvojen sprejem svoje literature pri Slovencih: po eni strani ti priznavajo mojstrstvo (lep jezik, slog), po drugi pa ne zakrivajo neke posebne rezerviranosti do tvojega pisanja, morda do tvojega sporočila, kot da bi te radi prej zanikali kot priznali...

Moji prijatelji v Avstriji so mnenja, da sem zelo podoben pisatelju Thomasu Bernhardu in da je moja usoda med Slovenci podobna njegovi med Avstrijci. V Avstriji so Thomasu Bernhardu zmeraj priznavali lep jezik in imeniten slog, vendar pa bi ga večina Avstrijcev najrajši utopila v žlici vode. Bil jim je vsestransko zopr, hkrati pa so se ga bali. Njegovo pisanje namreč ni poznalo prav nikakršnih ovir: kadar je hotel nekaj povedati, je povedal brez ozira na kakršnekoli posledice. Čisto na koncu svojega življenja pa je začel svojo zlobo celo tako kultivirati, da je začela prehajati že v fantastiko. A mislim, da je pisateljev take vrste na svetu bilo veliko (eden med njimi je bil Fran Levstik); mislim, da bi bilo slabo, če jih ne bi bilo. Čas počasi uredi razmerja med njimi in družbo, s katero se iz najrazličnejših razlogov niso razumeli.

Ostaniva še pri tem pojavu: napisal si roman v francoščini, natisnili so ti ga v Parizu, zanj si prejel francosko literarno nagrado. Zdaj spet pišeš roman »za Francoze«... Prav gotovo redke primer med Slovenci. Sam sem začuden, zakaj ti je ta nedvomen uspeh malokdo pripravljen priznati. Kot da za ta prodor nisi bil nekje (kje?) planiran?

Zanimivo je, da je moja knjiga *La Mémoire dangereuse* doživela v Franciji, Belgiji in Luksemburgu pri kritiki (in pri bralcih) polno priznanje, tako, kakršnega doma nikdar ne doživljam. Nekateri zelo pomembni kritiki in pisatelji so napisali o njej misli, ki so me močno spodbudile in mi vlile vero v moje početje. Najbolj pa me je razveselilo mnenje profesorja Etièmbela, ki ga imenujejo Erazem XX. stoletja in ki je prav gotovo eden najbistrejših Evropejcev. Čeprav je znan kot poklicni zabavljac, je napisal o moji knjigi najlepše besede. – Pri nas pa je bilo, seveda, drugače. Aleš

Berger je sestavil pošteno in strpno kritiko v *Naših razgledih*, čeprav je ob branju njegove kritike človek občutil, da je ni pisal z veselim srcem. V tržaškem *Zalivu* je *La Mémoire dangereuse* ocenil Janez Gradišnik, ki sicer ne piše literarnih kritik, a je izrabil priložnost, da je v skladu s svojim prepričanjem in prepričanjem uredništva knjigo »raztrgal«. Razumem ga. – Ko so mi v novembru 1988 na Akademiji znanosti v Parizu podelili Evropsko nagrado Zveze pisateljev evropskega jezika, se podelitve kljub povabilu ni udeležil nobeden od predstavnikov Jugoslavije v Parizu (vse druge nagrajence so spremljali ambasadorji). Doma sicer z največjim veseljem pošiljamo čestitke športnikom, ki zmagujejo na tujem, kulturni delavci pa so iz varnostnih razlogov zmeraj v nekakšni karanteni, kar je seveda samo znamenje naše družbene nerazvitosti. Škoda. Ali kakor bi rekli Francozi: Tant pis!

S tem stopava v zanimivo literarno psihološko področje: koliko je pisateljeva usoda odvisna od naklonjenosti ali nenaklonjenosti literarne kritike (od časopisne recenzije do literarne zgodovine in kulturnega ustvarjanja imen). Koliko lahko slovenski pisatelj živi »vsemu navkljub«?

Mogoče bom z odgovorom na to vprašanje dal prejšnjim odgovorom moralno vrednost. Znano je, da pisatelji ne morejo živeti brez svojega »kroga«, brez svojega bralstva, brez stikov z občinstvom, brez »tople grede«, ker jim njihov »krog« in njihovo bralstvo nudita neposredno moralno oporo. Iz svetovne in domače literarne zgodovine poznamo na stotine primerov, kako so se pisatelji reševali v svojem bližnjem okolju. Prešeren kljub strahotni osamljenosti v resnici ni bil sam: imel je Čopa, Smoleta in najrazličnejše prijatelje, ki so verovali vanj. Levstik je imel izvrstno zaledje mladoslovencev. Slovenska moderna ni bila samo družba štirih prijateljev, ampak je bila najuspešnejša »topla greda« slovenske literature in kulture na začetku XX. stoletja. Cankar je imel socialno demokratično politično ozadje, ki ga je vztrajno navdihovalo in podpiralo. In lahko bi še našteval »družbe« in »družbice«, »kroge« in »skupine« vse do današnjih dni, zraven pa dodal, da bi se slabo pisalo slovenski literaturi, če vse te neformalne organizacije ne bi obstajale.

Ugotoviti pa je treba, da sem bil jaz med redkimi, ki so iz najrazličnejših razlogov živeli zunaj teh utečenih navad kulturnega življenja. Zato se me je prišla oznaka »samotni jezdec« (po knjigi s tem naslovom, ki je izšla v sedemdesetih letih). Treba je bilo torej živeti in delati »vsemu navkljub«. Najmanj, kar v zvezi s svojo izkušnjo lahko izjavim, je, da je nikomur ne priporočam in da je sama po sebi nerodovitna in nesmiselna, čeprav ...

Ko si še gojil časopisno polemiko, si veliko božjega in človeškega srda namenjal t.i. klanom v literaturi, ki si jih seveda tudi čisto poimensko opredeljeval. Zdaj je ta očitek klanovstva izpadel iz naše splošne literarne rabe; se je kaj bistvenega premaknilo ali smo se čisto preprosto navadili živeti s tem pojavom kot z nečim povsem normalnim v našem literarnem in splošnem življenju?

Klanovstvo je v bistvu nekaj čisto drugega kakor »družba«, »krog«, »topla greda« in kar je še podobnih oznak, ki opredeljujejo literarne skupine in njihovo delovanje. Klanovstvo je zoprn pojav zaradi tega, ker z umazanimi sredstvi pomaga svojim udom do družbenih oziroma literarnih uspehov. Klanovstvo pa ima še drugo slabo lastnost; strupeno nestrpnost do

vseh drugače mislečih ali drugače snujočih. In prav to je bil glavni razlog, da sem se zaletaval v slovenske klane, kjer koli so se prikazali. Navedel bom en sam primer: Oder 57 je bil izredno zanimivo gledališko gibanje, ki se je razvijalo hkrati z avantgardnim gledališkim gibanjem v Evropi, samozvani klan pa je iz Odra 57 v poletju 1961 izrinil vse, ki klanu niso bili povšeči, ter tako Odru 57 spodrezal peruti. Takih primerov bi lahko navedel še več. Poleg tega sem v teh klanih gledal zametke tistih slovenskih nečednosti, ki so napolnjevale naše kulturno in politično življenje pred izbruhom II. svetovne vojne in prav s temi nečednostmi razdirale vizije nove Slovenije in prerojene slovenske družbe.

Zanimivo pa je, da je danes klasičnega klanovstva na Slovenskem vse manj in manj, čeprav še ni docela zginil ne iz kulturnega ne iz političnega življenja.

Pred leti si protestno izstopil iz Društva slovenskih pisateljev, bi se danes vrnil v njegove vrste, če bi te upravni odbor povabil? Vprašanje seveda ni formalno, moglo bi se glasiti tudi takole: Kako gledaš na sedanjo politizacijo DSP? Se z njo strinjaš; če se ne, v čem se ti zdi slaba ali vprašljiva?

Dne 7. februarja 1986 sem izstopil iz Društva slovenskih pisateljev iz mnogoterih razlogov, predvsem pa iz protesta, ker so njegovi takratni voditelji preskrbeli Prešernovo nagrado človeku, ki je vse svoje življenje zaničeval Prešerna in njegov humanizem. S Prešernom tudi kot literat ni imel najmanjše zveze. Prešeren, na primer, je postavil slovenski materi, ženi in slovenskim dekletom pretresljivo lep spomenik, izvoljenec DSP pa je v svojih literarnih delih spreminjal slovenske žene v kuzle. Prešernov genij se je oplajal ob tragični usodi slovenskega naroda, njegov nagrajenec pa je s cinичnim posmehom spremljal nekdanjo in sodobno narodovo zgodovino. Nič ne bi imel proti, če bi dobil mednarodne nagrade za vsak svoj spis, zdelo pa se mi je antislovensko dejanje, da so ga počastili s Prešernom (čeprav sem se zavedal, da so to storili deloma »za štos« deloma pa zaradi tega, da bi dražili slovensko uradno javnost). Skratka: šlo je za cinizem, ki pa je Slovencem zmeraj v škodo.

Kar pa se tiče sedanjega delovanja Društva slovenskih pisateljev, se z njim skoraj v celoti strinjam (kar navsezadnje sploh ni važno). Mislim, da je Društvo doseglo med slovenskim ljudstvom doslej najzvestejši odziv in največjo moralno podporo. Vsekakor že od narodnoosvobodilnega boja ni bilo tako resno in odločilno povezano s tem ljudstvom, a edino taka je njegova vloga in usoda, če hoče biti res Društvo slovenskih pisateljev. Nazaj v Društvo pa seveda ne bi hodil, s tem pa ni rečeno, da ne bi bil pripravljen kot član Društva pisateljev francoskega jezika storiti vse za iste cilje, kot jih ima DSP.

Izraziti pa moram vendarle dva resna pomisleka: bila bi zgodovinska škoda, če bi DSP postalo orodje kakršne koli skupine ali zveze ali zaveze ali samo revije. Če bo varovalo svojo samostojnost oziroma neodvisnost, bo varovalo tudi svojo moralno nedotakljivost in prepričljivost. – Druga moja bojazen v zvezi z DSP pa je čisto strokovne narave. Že nekaj let se slovenski pisatelji ukvarjajo predvsem s politiko in – če izvezamemo Vilenico – iz njihovih vrst ni bilo glasu o literaturi in literarnih delih oziroma problemih. Mislim pa, da so literarna dela, njih kvaliteta in uspeh doma in na tujem veliko močnejše sile v uveljavljanju slovenstva kot politične manifestacije same po sebi, čeprav so od časa do časa potrebne.

Za nacionalna vprašanja si bil zmerom zelo občutljiv – vem, da ti ne bo težko, če te prosim, da na kratko formuliraš svoje »gledanje« na slovenski položaj v sedanjih mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji?

Takega ugleda, kot ga Slovenci trenutno uživamo v svetu, v svoji zgodovini še nismo doživljali. Ta ugled je posledica izjemnih slovenskih intelektualnih posegov v teorije socializma, ki smo jih oznanjali že v časih evrokomunizma, zdaj pa jih s svežimi silami oznanjamo v Jugoslaviji, ki se je znašla na zgodovinskem razpotju: ali bo šla v zgodovini ponosno naprej ali pa bo zdrknila v srednji vek. Slovenski ugled pa je tudi posledica čedalje večjega zanimanja ljudi za majhna in trmoglava ljudstva, ki danes uživajo po vsem svetu dvojno usodo: po eni strani pretkano sovraštvo tistih, ki bi te male narode radi vsrkali vase ali jih kakorkoli zadušili, po drugi strani pa spoštovanje in naklonjenost svobodoljubnih narodov, ki se, na primer v Evropi, kljub nenavadnim različnostim, združujejo v trdno skupnost. Če bi leta 1918 imeli Slovenci v svetu tak ugled in če bi takrat imeli v svojem vodstvu približno take politike, kot jih imamo trenutno, bi po vsej verjetnosti dosegli samostojno državo s Koroško, Trstom, Goriško in Slovensko Benečijo. Naše sanje o Združeni Sloveniji bi se uresničile. Postali bi ena najbolj cvetočih držav v Evropi, saj smo bili tik pred prvo svetovno vojno med najrazvitejšimi deli Avstro-Ogrske.

Ker pa so bile okoliščine v letu 1918 za Slovence neugodne, smo se pač odločili za Jugoslavijo, s tem pa doživeli največjo tragedijo v svoji zgodovini: razdelili so nas med Avstrijce, Italijane, Madžare in Srbe. Z ustavo 1921. je bilo zadnje upanje Slovencev, da jim bo v »bratski« državi boljše, pokopano. V čebinskem manifestu KP Slovenije zato slovenski komunisti upravičeno izjavljajo: »Pod režimom velesrbske nadvlade, zlasti v njeni šestojanuarski in današnji obliki, je bil slovenski narod gospodarsko strašno izmozgan. Produkti slovenskih delovnih sil so šli in še gredo v nenasitna žrela belgrajskih bank, ...« »Slovenija je bila posebno zapostavljena pri izvrševanju javnih del, zato propadajo naše ceste, železnice in vse druge naše javne naprave ...« Itd. Po osvoboditvi je bilo še slabše kot v času češkega manifesta, se pravi leta 1937. Beograjska buržoazija je sicer skopnela ali pa se prelevila, v imenu socializma pa so nesposobni gospodarstveniki in necivilizirane skupine, ki so imele v rokah magično moč, uničile celotno bogastvo narodov Jugoslavije. »Razvili« smo se v eno najrevnejših, najbolj zadolženih in, na žalost, najbolj osramočenih držav.

Slovenci smo v silni nevarnosti. Ponovno nam preti hegemonija najštevilnejšega naroda v Jugoslaviji, ki je v Slobi Zedinitelju dobil nevarnega poveljnika. Ta poveljnik se ne ustavlja pred nikakršnimi oziri, ampak z makiavelistično logiko podira vse ovire, ki jih čuti na svoji poti. Pod njegovim vplivom so, na primer, beograjske množice tuleč zmerjale Slovence tako, kot jih ni doslej zmerjal še noben okupator. Vse kaže, da je njegova politika podobna politiki Aleksandra Zedinitelja, ki je sredi dvajsetih let obupal nad državo SHS zaradi zahtev zahodnega dela države po pravi svobodi. Sklenil je ustvariti Veliko Srbijo in »amputirati« ostali del Jugoslavije od srbskega telesa. V bistvu je hotel potegniti črto ločnico med vzhodom in zahodom, ki jo poznamo že iz bizantinskih časov. In sicer tako globoko, da je ni mogoče civilizacijsko premostiti. Ampak kralj Aleksander se je premislil. Odločil se je za diktaturo ...

Se kaj podobnega mota tudi v glavah današnjih zediniteljev?

Ali ni strašno, da se moramo Slovenci že od leta 1921, ko je bila sprejeta Vidovdanska ustava, otepati z najrazličnejšimi političnimi hudodelstvi, ki nas ogrožajo s tem, da spodkopavajo našo suverenost? Na Kočevskem zboru poslancev slovenskega naroda v oktobru 1943 smo v imenu prelite slovenske krvi in vsesplošne slovenske narodne volje enkrat za vselej vsemu svetu sporočili, da smo samostojen narod, ki pa se je pripravljen zvezati z drugimi južnoslovanskimi narodi v svobodno zvezo, vendar pa s pravico do odcepitve, če bi dognali, da nam ta zveza ali škoduje ali nas spravlja v nacionalno odvisnost, to se pravi nevarnost. Naše sklepe je potrdil še istega leta AVNOJ. Od takrat do danes se je marsikaj spremenilo, nikakor pa se ni spremenila trdna volja slovenskega naroda, da vztraja na kočevskih in avnojskih sklepih, hkrati pa sledi razvoju civiliziranega sveta v vsesplošno demokracijo in moderno evropsko povezanost.

Vsako drugačno reševanje slovenske usode bi bilo ponavljanje starih napak in velepot v vsestransko pogubo.

Kaj praviš o slovenskem političnem pluralizmu, ki se zdaj tudi formalno organizira? – Zanesljivo dobro poznaš naravo slovenskega človeka, ali misliš, da bomo znali razviti in ohraniti politično pluralnost in pri tem ostati strpni? Skratka: Ali lahko pričakujemo novo kvaliteto v slovenskem političnem življenju?

Po dolgotrajnih razmišljanjih, poskušanjih in obotavljanjih smo zdaj prišli do političnega pluralizma, ki nas postavlja v svetovnem socialističnem svetu pred zgodovinsko preizkušnjo. Znano je, da je bila ena najhujših slovenskih političnih bolezni »strankarstvo«. Če bi se mislila ta bolezen v slovenski družbi spet razpasti, bi spet uničili del slovenskih narodnoosvobodilnih sanj. Če pa nameravajo nove zveze ali gibanja tekmovati z zvezo komunistov, da bi slovensko usodo vsi skupaj vodili k vse lepšim in lepšim časom, potem jih lahko seveda samo pozdravljamo. Mislim namreč, da je položaj slovenstva v jugoslovanskih in v evropskih razmerjih trenutno tak, da moramo Slovenci strniti vse svoje sile (pa naj bodo že kakršne koli) in se uporno boriti za svoje preživetje in svojo popolno renesanso.

Pa vrniva se spet k literaturi. V svojem življenju si napisal nekaj res lepih esejev (ta hip se spominjam tistega o Baudelairu), večkrat sem se spraševal, zakaj se več ne ukvarjaš s to privlačno literarno zvrstjo, še zlasti zato, ker rad vrtaš po odprtih vprašanjih, pa še polemik si. ...

Esejistika me je privlačevala že pred letom 1941, moj esej o pesniškem navdihu je sprožil hude polemike (ki se jih je udeleževal tudi France Balantič), moj esej zoper Zihlerovo pojmovanje poezije (v Slavističnem seminarju ljubljanske univerze) pa krležijanske razprtije. Tudi po vojni se esejji nisem odpovedal.

Kot esejist sem nastopal na pariški Sorboni (primerjava Saint-Justa z markijem de Sodom), po zaporu pa sem pisal več let esej o evropskem gledališču prve polovice XX. stoletja. Ko sem ta esej (okoli 500 strani) poskušal izdati v knjižni obliki, so ga »zgubili« isti ljudje, ki so »zgubili« novele dr. Vladimirja Kralja z naslovom *Mož, ki je strigel z ušesi*. Dr. Vladimir Kralj je našel v sebi moč, da je novele še enkrat napisal, jaz pa svoje knjige nisem zmozel poustvariti. Takrat sem se potegoval za mesto profesorja na Akademiji za igralsko umetnost. Za profesuro sem imel čisto vse pogoje, a univerzitetne sile tistega časa in oportunistični profesorji na Aka-

demiji so mojo namero preprečili, s tem pa uničili eno mojih življenjskih sanj: biti univerzitetni profesor. Vse to (in še marsikaj podobnega) me je odvracalo od moje mladostne ljubezni, ki se ji pravi esejistika, čeprav sem pozneje napisal zajetne eseje o Molièru, o Primožu Trubarju in Lili Novy.

Najboljše tvoje knjige so močno prežete z avtobiografičnostjo (Kako je mogoče na primer), je pri tem odločilno prepričanje, da ti prav avtobiografičnost zagotavlja avtentičnost in prepričljivost pripovedi ali te pri tem vodi zavest, da si šel skozi pekel vsega možnega in da zato imaš, kot pravimo, o čem pisati?

Večkrat me grize misel, da se v svojih delih preveč ukvarjam s samim seboj. Takrat se tolažim, da je vsa moderna evropska literatura pravzaprav avtobiografska. Prešernove *Poezije* so dnevnik njegovega notranjega in celo zunanjega življenja. Proustovo *Iskanje izgubljenega časa* je v bistvu epska avtobiografija. Kafka je v celoti prežet z avtopsijo. Joyce prav tako. Ali naj si torej lajšam vest s temi odrešilnimi imeni? Mogoče. Ampak mogoče bi bilo bolj naravno, če bi se tolažil z mislijo, da je moje življenje v primerjavi z življenji drugih slovenskih pisateljev dokaj »zanimivo«, saj je poznalo čudovite viške in strašne padce, neznosne tragedije in nenavadno srečo, razvijalo pa se je vedno v zelo zanimivi domači ali svetovni sceneriji. Sicer pa ne vem... Ne vem natančno... Vem samo to, da nikdar ne bom popisal vsega, kar sem doživel in kar me napolnjuje in pretresa.

Si imel, ko si »pisal za Francoze«, v mislih drugačno bralsko publiko, hočem reči: si kdaj pomislil, morda celo ob svojem primeru, da pisanje za Slovence ni zmerom zanimivo tudi za druge? Lahko bi se tudi tako pogovarjal: Kje so vzroki za tako skromno zavest sveta, tudi naših najbližjih sosedov, o naši literaturi?

Vprašanje, ki ga načenjaš, se mi zdi eno temeljnih vprašanj trenutnega slovenskega pisanja. Nujno se moramo uvrstiti med evropske literature; če pa hočemo ta cilj doseči, se je treba v marsičem spremeniti. Naša klasična in pravzaprav tudi sodobna literatura je za nas izjemno užitna hrana, svetu pa pretirano ne tekne. Tisti, ki jo poznajo, so mnjenja, da so njene poglavitne napake v neke vrste zakotnosti, folklornosti in prešibki vsesplošni človeški zanimivosti. Manjka ji globjih razsežnosti. Tisti, ki se imajo pri nas za moderniste, pretirano ponavljajo »izume« zahodnih literatur, kar se zahodnjakom zdi nekaj podobnega kot nezakonito prisvajanje patentov. Naši modernisti delujejo smešno. Svetovni uspeh »slovenskega« pisatelja Petra Handkeja je v njegovi človeški prepričljivosti in izvirnem slogu, ki je zrcalna slika te prepričljivosti. Uspeh Vladimira Bartola je v izvirnosti snovi in v novi človeški problematiki, ki jo snov obravnava. Če bi zvezali človeško prepričljivost z izvirnostjo naših slovenskih problemov, bi najbrž kmalu našli evropski literarni avditorij.

Naša literatura pa ima pred seboj še neko drugo, za moje pojme zgodovinsko priložnost. Evropa dvanajsterice namerava po letu 1992 na široko odpreti (oziroma zbrisati) svoje meje in poskrbeti za enoten razvoj svojega gospodarstva, hkrati pa zblížati (in premešati) evropske literature. V tem cilju je že začela razpredati po vseh državah dvanajsterice verigo znamenitih knjigarn FNAC, ki so se uveljavile s popustnimi cenami in odlično založenostjo. Knjigarne FNAC prevzemajo že zdaj nalogo, da na svojih policah ponujajo literaturo tistih dežel, ki so se doslej s težavo

pririvale v evropski kulturni prostor, kakor na primer Nizozemska, Flandrija, Danska, Grčija ali Portugalska. Te literature naj bi bile zastopane enakovredno z velikimi literaturami Francije, Anglije in Nemčije. Zamislimo si, kaj bi pomenilo za slovensko literaturo, ki v bistvu čepi sredi Evrope, a hkrati v ječi svoje majhnosti in usode, če bi se skoraj avtomatično prikazovala v prevodih po vsem evropskem svetu! Sanje? Če so, so zaenkrat prekleto bridke: vse kaže, da Slovenci ponovno ne bomo zmogli uveljaviti tistega dela svoje duhovne dejavnosti, ki je kljub vsem pomislekom naša najlepša in najčistejša legitimacija.

Ciril Zlobec

Votlina

Lojze
Krakar

POTUJEM Potujem v svojo votlino.
 V votlost kosti in mišic.
 V obrabljeni vsákdan. V polnoč –
 – in ta mi kapljà spod trepalnic
 kot črnordeča lava.
 V votlost kričim si: počakaj
 na vlak, ki divjà po železju
 tvojih zarjavelih živcev
 v predore, ki se zasipavajo
 sami od sebe za tabo.
 Spreminjam se v črno pobarvan
 živinski vagon, ki ropoče
 nazaj iz peklà PRIHODNOSTI
 v nebesa čudovite NIČVEDNOSTI.